

Сергій Лиман
(Харків)

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ Й МЕДІЄВІСТИКИ: НІМЕЧЧИНА І АВСТРІЯ 1858-1860 рр. ОЧИМА АД'ЮНКТА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ М. Н. ПЕТРОВА

Розглядається наукове відрядження ад'юнкта Харківського університету М. Н. Петрова до Німеччини й Австрії в контексті історії туризму та медієвістики. Підкреслюється, що це відрядження (1858-1860 рр.) було здійснене на етапі зародження вітчизняного наукового туризму. Воно сприяло становленню історіософських поглядів М. Н. Петрова, а звіт про нього ліг в основу першої в Російській імперії докторської дисертації, присвяченої аналізу західноєвропейської, зокрема німецької історіографії.

Ключові слова: М. Н. Петров, туризм, медієвістика, Німеччина, Австрія, історія, історіографія, Середні віки.

Німецькі держави й Австрійська імперія традиційно належали до пріоритетних маршрутів вітчизняних мандрівників XVIII-XIX ст. У німецькі держави зазвичай прямували для навчання в місцевих університетах майбутні наукові кадри. Австрійську імперію, крім наукових відряджень, відвідували й з медичною метою. До складу цієї імперії входила Чехія з першим в Європі бальнеологічним курортом в Карлових Варах (Карлсбад), а лікування на Карлсбадських водах було нормою життя для вищих верств російського суспільства XVIII-XIX ст. Значна частина з них прибувала в Німеччину й Австрію з українських земель Російської імперії. Серед них – професори Харківського університету. Так, наприклад, в 1844 р. на Карлсбадські води вирушив відомий учений, професор кафедри загальної історії М. М. Лунін, який свого часу стажувався саме у Німеччині¹.

Наступником М. М. Луніна на кафедрі загальної історії Харківського університету був не менш відомий учений – Михайло Назарович Петров. В 1858-1860 рр. Рада Харківського університету відправила його в дворічне наукове відрядження до Німеччини, Австрії, Франції, Бельгії, Італії й Великої Британії. Це відрядження відіграло велику роль в його професійній підготовці. З іншого боку, ця подорож може вивчатися й істориками туризму. Як справедливо наголошується в сучасній українській науці, подорожі IX-XIX ст. є лише «прообраз туризму» в сучасному сенсі цього слова². Зробимо доповнення: стосовно закордонних відряджень вітчизняних медієвістів XIX ст. цілком можна використовувати і термін «зародження вітчизняного наукового туризму». Такий підхід зумовлений тим, що дефініція «науковий туризм» набуває зараз певного поширення³.

Опублікований М. Н. Петровим в 1861 р. «Звіт» про це відрядження – цінне джерело для вивчення історії медієвістики на етапі зародження вітчизняного наукового туризму. Проте це важливе

джерело ще не стало предметом спеціального дослідження, не дивлячись на те, що творчість М.Н. Петрова достатньо відображена в історіографії. Крім робіт, присвячених аналізу історіософських поглядів ученого⁴, вивченню ним окремих проблем середньовічної історії⁵, зокрема в контексті розвитку медієвістики в Україні⁶, сучасна історіографія поповнилася останніми роками двома дисертаційними дослідженнями: М.К. Кеди «Михайло Назарович Петров (1826-1887) та його внесок в історичну науку» (2005)⁷ й Н.В. Остапова «Становлення викладання всесвітньої історії в університетах Росії: науково-педагогічні погляди і діяльність М.Н. Петрова: 1850-1880 гг.» (2006)⁸. Саме М.К. Кеди на високому професійному рівні розкрила причини, умови, маршрут, пріоритети і значення закордонного відрядження харківського ученого до Німеччини, Франції, Бельгії, Італії, Англії в становленні його наукового світогляду⁹.

У зв'язку з цим, мета даної статті – аналіз тієї частини наукового відрядження М.Н. Петрова, яку він провів у німецьких державах та Австрійській імперії. Такий підхід зумовлений тим, що саме німецька історична наука вважалася в той час провідною серед вітчизняних медієвістів.

Михайло Назарович Петров народився в 1826 р. у Вільно в родині офіцера¹⁰. У 1844 р. майбутній учений закінчив Віленську гімназію, а в 1848 р. – історико-філологічний факультет Харківського університету¹¹. Вже на студентській лаві визначився інтерес М.Н. Петрова до історії середньовічної Франції: ступінь кандидата він отримав за твір «Цивілізація галло-франків за часів Меровінгів». Учень професора А.П. Рославського-Петровського, М.Н. Петров був залишений на кафедрі загальної історії для підготовки до ступеня магістра (1848-1849). У 1850 р. він захистив магістерську дисертацію «Про характер державної діяльності Людовика XI», яка отримала в цілому високий відгук критики. У 1851 році М.Н. Петров отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії¹².

Подальше професійне і кадрове зростання М.Н. Петрова, як викладача курсів зарубіжної історії, багато в чому залежало від можливості здійснити закордонне наукове відрядження. Такі відрядження традиційно мали істотне значення в підготовці й вдосконаленні кадрів медієвістів Російської імперії. У загально-російському масштабі такі закордонні стажування існували вже з 1820-х рр. в Професорському інституті при Дерптському університеті. І після закриття цього інституту міністерство неодноразово посилало молодих учених для поліпшення освіти за кордон¹³.

У зв'язку з революціями 1848-1849 рр. наукові контакти із Заходом були припинені, закордонні відрядження заборонені¹⁴ і поновилися лише в 1855 р. після коронації Олександра II¹⁵. Більшість медієвістів України, як і представників інших університетських центрів Росії, в другій половині 50-х рр. побували з науковою метою за кордоном. Згідно міністерських правил такі відрядження звичай продовжувалися два роки.

М.Н. Петров був направлений в дворічне наукове відрядження в червні 1858 р. Маршрут ученого охоплював декілька євро-

пейських країн: Німеччину, Австрію, Францію, Бельгію, Італію, Англію. Мету відрядження він виразив досить чітко: «приготувати себе до можливо-грунтовного виконання обов'язків університетського викладача Загальної історії»¹⁶. Хоча М.Н. Петров був медієвістом і магістерську дисертацію присвятив історії середньовічної Франції, проте він мав намір «познайомитися зі сучасним станом не якого-небудь одного або декількох відділів науки, але повного кола історичних знань, оскільки за нинішньої організації наших університетів викладання в них Загальної історії повинне полягати переважно в загальних її курсах, а не в спеціальних»¹⁷.

Наміри М.Н. Петрова цілком зумовлені реаліями вітчизняного університетського викладання XIX ст. : за відсутності вузької спеціалізації ад'юнкти і професори кафедр загальної історії зазвичай викладали всі її розділи – стародавню, середньовічну й нову, незалежно від наукових інтересів. Ось чому М.Н. Петров дуже широко визначив три головні завдання свого відрядження: 1) познайомитися з літературою загальної історії; 2) з викладанням цієї науки в закордонних університетах; 3) з її головними допоміжними галузями і «найближчими спорідненими науками»¹⁸. Як бачимо, в переліку вказаних завдань він спеціально не виділяв історію середніх віків з інших відділів загальної історії.

Наука Німеччини привертала найбільшу увагу М.Н. Петрова. Про це свідчить зміст його «Звіту». «З трьох історичних літератур, – вказував М.Н. Петров, – найбільш часу і праці я присвятив німецькій». Учений пояснював це перш за все тим, що німецька історіографія «має більш універсальний характер», оскільки охоплює «історію всіх часів і народів»¹⁹.

За словами дослідника творчості М.Н. Петрова М.К. Кеди, він провів в Німеччині «багато часу»²⁰. Уточнимо: основну частину свого часу у відрядженні М.Н. Петров стажувався в німецьких державах і Австрійській імперії й присвятив цей час вивченню саме німецької історичної літератури. Учений пояснював це тим, що німецька історична наука більш універсальна, ніж французька та англійська, а її представники охоплюють своїми дослідженнями історію «всїх часів і народів»²¹. При цьому значну частину своєї творчості німецькі історики традиційно присвячували вивченню епохи Середньовіччя. «Пануюча тепер в Германії Історична школа здавалася мені найздоровішою і такою, що має у вченому відношенні найменш недоліків», – указував далі М.Н. Петров²². З цієї причини велику частину часу він провів в німецьких університетських містах. На його справедливу думку, кожен німецький університет має свої слабкі сторони, але рідкісний німецький університет не має якої-небудь європейської знаменитості²³.

М.Н. Петров в своєму «Звіті» не робив геополітичних відмінностей між університетами німецьких держав і Австрійської імперії. Мовні, наукові та національно-ідеологічні реалії цих країн вплинули на те, що він в своєму «Звіті» називає ці університети загальним терміном «німецькі». Крім університетів Берліна, Лейпцига, Бонна, Мюнхена, Відня тощо, він підводив під це визначен-

ня університети чеської Праги і польського Бреслава (Вроцлава). М.Н. Петров знайомився з навчальним процесом кожного з них й з викладачами всесвітньої, зокрема середньовічної історії²⁴. Найдовше й притому в учбовий час М.Н. Петров пробув в чотирьох німецьких університетах – Берлінському, Віденському, Мюнхенському, Гейдельберзькому.

М.Н. Петров класифікував німецьку історіографію на декілька наукових шкіл (філософсько-історична, стара філософська, ораторсько-романтична, суб'єктивно-прагматична, реакційна, патріотична, нова філософська, критико-об'єктивна), підкреслив характерні особливості і значення кожної з них, німецької науки в цілому.

Особливу увагу він приділяв діяльності критико-об'єктивної школи, представники якої найбільш скрупульозно досліджували історичні джерела. М.Н. Петров вважав «зразковим» їх критичний текст у виданій під редакцією Г. Пертца відомій збірці джерел «*Monumenta Germaniae historica*»²⁵.

Важливе значення М.Н. Петров приділяв методам історичних досліджень. Серед цих методів він виділяв критичний метод Б.Г. Нібура, який, за словами харківського ученого, був перенесений співробітниками «*Monumenta Germaniae historica*» «в дослідження історії середнього віку» і «утворив в сучасній Німеччині цілу категорію відмінних письменників»²⁶. Серед них М.Н. Петров заслужено виділяв дослідника історії першого хрестового походу Г. Зібеля, автора багатотомної «Історії Німецької імперії» В. Гізебрехта, дослідника бенефіційної системи раннього середньовіччя П. Рота, дослідника німецької общини Р.Л. Маурера, творця школи німецьких медієвістів-джерелознавців Р. Вайца. Всі ці історики були корифеями європейської медієвістики²⁷. Наприклад, на справедливу думку Є.В. Гутнкової «Вайц – один з найбільших німецьких істориків, який по суті створив в Німеччині справжню школу медієвістів-джерелознавців. Його історичні семінари в Геттінгені були не менш знамениті в Німеччині й в Європі взагалі, ніж семінари Ранке в Берліні»²⁸.

У тісних особистих контактах з такими ученими проходило наукове відрядження М.Н. Петрова. При цьому, за його словами, праці деяких з них «більш менш відомі були мені і раніше; інших я вивчав на місці»²⁹. Таке визнання дає істотне уявлення про ступінь наукової підготовки харківського ученого.

Центром наукових занять М.Н. Петрова в Німеччині був Берлінський університет³⁰. На його справедливую думку, Берлін посідав серед німецьких міст перше місце, а «викладання історичних наук, якщо не формою, то по суті, тут вище і досконаліше, ніж в інших, відвіданих мною краях»³¹. В даному випадку йшлося не лише про німецькі держави, але й також про Англію, Францію, Бельгію.

У Берлінському університеті харківський учений стажував спочатку майже весь зимовий семестр 1858/1859-го року, а потім частину літнього, 1859/1860-го³². За словами М.Н. Петро-

ва, з сорока викладачів, що читали в Берлінському університеті історико-філологічної науки, «найцікавішою особою міг би бути для мене Ранке, нинішній глава історичної школи в Німеччині»³³. Хоча з роками лекції Л. Ранке ставали все більш важкими для розуміння не тільки для іноземців, але і німців, проте зміст його лекцій М.Н. Петров назвав «зразком історичного викладання»³⁴.

Виключно цінними він вважав відомі у Німеччині практичні заняття Л. Ранке³⁵. Мету цих занять М.Н. Петров убачав в підготовці фахівців для самостійних робіт з джерелами. «Критика документів й вміння ними користуватися суть найголовніші до того засоби», – указував М.Н. Петров³⁶.

У Берліні, який у той час заслужено вважався центром німецької освіти, М.Н. Петров відвідував заняття учнів Л. Ранке. Серед них – Р. Кепке, автор першого фундаментального дослідження відомої хронічки Відукинда Корвейського «Діяння саксів» (X ст.), заслуги якого згодом високо оцінювалися у вітчизняній медієвістиці³⁷.

Як турист, М.Н. Петров відзначав в своєму «Звіті» чудові музеї Берліна, різноманітність різних публічних лекцій, але головну увагу він присвячував науковим заняттям. Стажування М.Н. Петрова в столиці Пруссії значною мірою полегшувало те, що тут знаходилася, за словами М.Н. Петрова, краща бібліотека в Німеччині, «дуже доступна і влаштована так ліберально, що в цьому відношенні тільки імператорська паризька може бути поставлена вище за неї...»³⁸.

Після Берлінського другим за науковим значенням М.Н. Петров вважав Мюнхенський університет. Цей університет, за словами харківського ученого, «в даний час зробився центром розумового руху південної Німеччини і одним з найважливіших пунктів Європи»³⁹. Кращим з мюнхенських істориків М.Н. Петров вважав медієвіста Г. Зібеля⁴⁰, автора відомої книги «Історії першого хрестового походу», яка стала результатом його скрупульозної критичної роботи з джерелами на практичних заняттях Л. Ранке⁴¹. М.Н. Петров використовував зміст цієї книги Г. Зібеля ще до відрядження⁴². «Навколо нього зосереджується значна частина сучасної вченої і літературної діяльності Німеччини»⁴³, – вказував харківський учений, і цей відгук навряд чи можна вважати завищеним в світлі оцінок творчості Г. Зібеля у вітчизняній історіографії пізнішого періоду⁴⁴.

Проте, не дивлячись на високий науковий авторитет Г. Зібеля, М.Н. Петров критично оцінював його лекторські дарування: «Як більша частина німецьких професорів, викладач Зібель – далеко не блискучий», а його «курс середньовічної історії Західної Європи до кінця літнього семестру... перетворився на такі збігли нариси, що по ним важко було скласти вірне поняття про викладання професора»⁴⁵.

З інших викладачів Мюнхенського університету М.Н. Петров заслужено виділяв Г. Ріля і К.А. Корнеліуса, теж учнів Л. Ранке. З ім'ям Г. Ріля в історіографії традиційно пов'язують появу культурно-історичного напрямку в німецькій медієвістиці⁴⁶. На його лекціях

розглядалася епоха Гуманізму і Реформації в Європі «в літературно-му і суспільному відношенні», але, як відзначав М.Н. Петров, не дивлячись на назву, це був курс історії не стільки загальноєвропейської, скільки німецької культури⁴⁷. Спецкурс з історії Тридцятирічної війни іншого фахівця з епохи Реформації К.А. Корнеліуса, привернув увагу М.Н. Петрова тим, що «це була не військова історія, але події розглядалися з боку політичного і етичного впливу, яке вони мали на Європу, і особливо на Німеччину⁴⁸». Самі лекції базувалися на ретельному і об'єктивному вивченні джерел⁴⁹.

У Боннському університеті викладав професор Ф. Лоренц. Колись він перебував на російській службі і був автором підручника із загальної історії. Завдяки Ф. Лоренцу відбулося знайомство М.Н. Петрова з Лобелем і Дільманом, який здобув популярність завдяки критичним виданням відомої «Хроніки» Дітмара (Тітмара) Мерзебурзького і «Діянь данів» Саксона Граматика⁵⁰.

Близько місяця М.Н. Петров провів у Відні, відвідуючи заняття у Віденському університеті. Особливістю курсів історії в цьому університеті М.Н. Петров вважав їх не науковий, а учбовий характер. Хоча на відміну від професорів інших німецьких університетів «віденські професори – всі відмінні педагоги, читають ясно, ґрунтовно..., з рівномірною увагою до всіх частин і відділів науки», проте, самостійним дослідником зі всієї маси віденських викладачів М.Н. Петров вважав лише О. Ієгера⁵¹. Він мав репутацію відомого знавця австрійської історії. Що стосується лекцій з історії давніх германців професора І. Ашбаха, автора кращих в німецькій історіографії праць з історії середньовічної Іспанії, а також діяльності імператора Сигізмунда I, то в цьому курсі, як відзначав М.Н. Петров, «не було ніяких самостійних досліджень викладача»⁵².

М.Н. Петров не був істориком-славістом: його цікавила західноєвропейська історія, проте під час відрядження він не залишив поза увагою й творчість фахівців з історії зарубіжних слов'ян. Три тижні М.Н. Петров провів в Празі. «Так довго, – відзначав він, – мене утримав в цьому місті не стільки університет, – як всі провінційні австрійські університети для тих, що займаються історичними науками, він не представляє особливого інтересу, – скільки бажання дізнатися близький сучасний рух слов'янської думки»⁵³. Прага вважалася в той час «гніздом панславізму», й харківський дослідник мав намір створити уявлення про чеську наукову літературу (Ф. Палацький, П.Й. Шафарик, В. Ганка, К. Ербен). В Празі М.Н. Петров познайомився й з професором К.А. Геффлером, автором праць з історії середньовічної Баварії, Чехії і гуситських воєн. Харківський учений не вказав на гострі ідеологічні розбіжності німецького націоналіста К.А. Геффлера зі слов'янськими ученими Праги. Можливо, ці розбіжності не цікавили М.Н. Петрова, як фахівця з історії Західної Європи.

У Бреславському (Вроцлавському) університеті він познайомився з професором протестантської кафедри загальної історії, автором численних робіт з історії Польщі А. Роппелем. Цікаві у зв'язку з цим коментарі М.Н. Петрова: «релігійна терпимість прусського

уряду простягається так далеко, що в університетах тих областей, в яких існує змішане за віросповіданням народонаселення, для кожного релігійного культу дозволено мати особливі кафедри – історичних наук і філософських, не кажучи вже про теологічні»⁵⁴.

Високий авторитет німецьких учених не заважав М.Н. Петрову робити критичні зауваження щодо методики їх викладання. «З дуже рідкісним виключенням, – указував харківський учений, – не тільки університетські, але навіть публічні, тобто популярні курси, читаються по записках»⁵⁵. Така манера істотно контрастувала з блискучою артистичною манерою викладання у французьких університетах, які М.Н. Петров відвідав під час цього ж відрядження. В той же час однією зі специфічних рис викладання в німецьких університетах М.Н. Петров вважав значне учбове навантаження викладачів. «Найдосвідченіші з них читають по 6, 8 і навіть 10 годин на тиждень», – указував М.Н. Петров, – а молоді доценти «читають упродовж декількох років одні спеціальні курси»⁵⁶. На думку харківського ученого «переважання спеціальних курсів над загальними, є одна з причин успішного розвитку історичної і взагалі вченої літератури в Німеччині»⁵⁷. Ці реалії не відповідали реаліям загальноросійського університетського викладання середини XIX ст.

Після повернення до Харкова М.Н. Петров зумів не лише розкрити в «Звіті» особливості європейської, зокрема німецької історичної науки, але й надрукувати капітальну монографію «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції» (1861)⁵⁸. Через 4 роки М.Н. Петров захистив на цю тему докторську дисертацію. Це була перша у вітчизняній історіографії наукова робота з повним аналізом європейської історичної науки. Є всі підстави погодитися з твердженням М.К. Кеди про те, що «знайомство з новітньою європейською історіографією здійснило величезний вплив на теоретико-методологічні погляди М. Петрова»⁵⁹.

Після захисту докторської дисертації М.Н. Петров отримав звання екстраординарного (1866), потім ординарного (1867) професора кафедри загальної історії Харківського університету. По закінченні ним 25-річної служби Рада університету двічі (у 1876 і 1881 рр.) залишала М.Н. Петрова на нові п'ятирічні терміни викладання⁶⁰. Він був не лише дослідником і популяризатором середньовічної історії, але й автором першого в українських землях Російської імперії університетського навчального посібника з історії середніх віків⁶¹. І до, і після закордонного відрядження 1858–1860 рр. історія середньовіччя посідала ключове місце серед навчальних курсів М.Н. Петрова⁶². Своїм студентам навіть у останні роки життя він запам'ятовувався як неабиякий педагог. За словами В.П. Бузескула, «лекції М.Н. Петрова подобалися і нам своєю стислою мовою, прекрасною літературною формою, а головне тим, що він висував не стільки самі факти, скільки їх сенс і зв'язок, причини і наслідки, прагнувши представити, вживаючи його вираз, «механізм історичного руху»⁶³. Закордонне відрядження вплинуло й на вибір тематики деяких його наукових праць, присвячених

німецькій історії, наприклад: «Томас Мюнцер. Епізод з історії церковної реформи у Німеччині» (1866)⁶⁴, «Ульріх фон Ліхтенштейн. Рицарське служіння жінці у середні віки»⁶⁵ (1867). На значення цих робіт неодноразово звертали увагу у сучасній медієвістиці⁶⁶.

Таким чином, закордонне наукове відрядження М.Н. Петрова 1858-1860 рр. значною мірою сприяло становленню його історіософських поглядів і істотно розширило масив знань ученого про Середньовіччя. Під час наукових занять в німецьких державах й Австрійській імперії М.Н. Петров встановив особисті контакти з провідними німецькими медієвістами, серед яких такі відомі постаті як Л. Ранке, Г. Зібель, Г. Ріль, О. Ієгер тощо. М.Н. Петров глибше ознайомився з їх творчістю і детально вивчив постановку викладання в кращих університетах Німеччини й Австрії (Берлінському, Мюнхенському, Боннському, Віденському, Празькому тощо). Надрукований М.Н. Петровим «Звіт» про дворічне відрядження ліг в основу першої в Російській імперії докторської дисертації, присвяченої аналізу західноєвропейської, зокрема німецької історіографії. Цей «Звіт» є цінним джерелом для вивчення історії вітчизняної медієвістики на етапі зародження вітчизняного наукового туризму.

Примітки:

1. Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С.И. Лиман – Х., 2009. – С.136.
2. Див.: Федорченко В.К. Історія туризму в Україні / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова. – К., 2002. – Розд. 1.
3. Ерешко Ф.И. Научный туризм – цель и средство прогресса в развитии регионов / Ф.И. Ерешко // Вестник Совета Федерации. – 2006. – №11. – С.23-24.
4. Голубкин Ю.А. М.Н. Петров как историк / Ю.А. Голубкин, О.Н. Могилка // Вестник Харьковского университета. – Сер.: История. – 1988. – С.25-31; Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII-XX ст. / В.А. Потульніцький. – К., 2002. – С.271-272; Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. / С. Стельмах. – К., 1997. – С.50-69.
5. Гутнова Е.В. Історіографія історії середніх віків / Е.В. Гутнова. – М., 1985. – С.308-309; Митряев А.И. Медієвістика в Харківському університеті / А.И. Митряев, Ю.А. Голубкин, С.И. Лиман // Вестник Харьковского университета. – 1991. – №357. – С.72-73.
6. Лиман С.И. Проблеми німецької історії та історіографії в працях харківських медієвістів у 1805-1885 рр. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Чернігів, 2002. – Вип.15. – №1. – С.41-42; Його ж. Проблеми німецької історії й історіографії в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 1805-1880-ті рр. // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. – Х., 2004. – Вип.14. – С.61-63; Його ж. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С.236-239, 250-254, 299-300, 312-314.
7. Кеда М.К. Михайло Назарович Петров (1826-1887) та його внесок в історичну науку : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – Чернігів, 2005. – 228 с.

8. Остапов Н.В. Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М.Н. Петрова: 1850-1880 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 «Отечественная история». – Сызтьвкар, 2006. – 191 с.
9. Кеда М.К. Михайло Назарович Петров... – С.36-39.
10. Деревицкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета) / А. Деревицкий. – Х., 1887. – С.2.
11. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М.Г. Халанского, Д.И. Багаляя. – Х., 1908. – С.277.
12. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854) // Центральный государственный исторический архив Украины (г. Киев), ф.2162, оп.2, д.94, л.187(зв.).
13. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р.Г. Эймонтова. – М. : Наука, 1985. – С.56.
14. Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – СПб. : Тип. имп. АН, 1866. – Т.2. – С.994.
15. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох... – С.46, 107.
16. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–1860 гг. – Х., 1861. – С.1.
17. Там само.
18. Там само. – С.2.
19. Там само. – С.3.
20. Кеда М.К. Михайло Назарович Петров... – С.37.
21. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова... – С.3.
22. Там само.
23. Там само. – С.24.
24. Там само. – С.14.
25. Там само. – С.5.
26. Там само. – С.6.
27. Див.: Фортинский Ф.Я. Научно-издательская деятельность Георга Вайца / Ф.Я. Фортинский. – К., 1886. – 29 с.
28. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков... – С.86.
29. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова... – С.6.
30. Там само. – С.22.
31. Там само. – С.3.
32. Там само. – С.17.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само. – С.18.
36. Там само.
37. Див.: Санчук Г.Э. Видукинд Корвейский и его «Деяния саксов» / Г.Э. Санчук // Видукинд Корвейский. Деяния саксов. – М., 1975. – С.7-8.
38. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова... – С.23.
39. Там само. – С.24.
40. Там само.

41. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков... – С.111.
42. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова ... – С.26.
43. Там само. – С.25.
44. Див.: Бузескул В.П. Генрих Зибель как историк-политик / В.П. Бузескул. – Х., 1895. – С.3, 33.
45. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова... – С.25-26
46. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков... – С.120.
47. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова... – С.26-27.
48. Там само. – С.27.
49. Там само. – С.28.
50. Там само. – С.15.
51. Там само. – С.28.
52. Там само. – С.29.
53. Там само. – С.16.
54. Там само. – С.14.
55. Там само. – С.32.
56. Там само. – С.23.
57. Там само. – С.32.
58. Петров М.Н. Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции / М.Н. Петров. – Х., 1861. – 309 с.
59. Кеда М.К. Михайло Назарович Петров... – С.39.
60. Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором А. Владимировым // Записки Харьковского университета. – 1877. – Т.1. – С.13; Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г. // Записки Харьковского университета. – 1881. – Т.4 (1883). – Отд. 2. – С.134.
61. Петров М.Н. Лекции по всемирной истории / М.Н. Петров. – Х., 1888. – Т.2: История средних веков. – Х. – 296 с.
62. Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1853/1854 уч. г. – Х., 1853. – С.11; Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1861/1862 уч. г. – Х., 1861. – С.11.
63. Бузескул В.П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. / В.П. Бузескул // Наукові записки науково-дослідницької кафедри історії української культури. – Х., 1927. – №6. – С.5.
64. Петров М.Н. Томас Мюнцер. Эпизод из истории церковной реформы в Германии / М.Н. Петров. – Х., 1866. – 44 с.
65. Петров М.Н. Ульрих фон Лихтенштейн. Рыцарское служение женщины в средние века / М.Н. Петров // Журнал Министерства народного просвещения. – 1867. – №11. – С.360–417.
66. Дятлов В. О. Російська історіографія Реформації: у пошуках історичного досвіду (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / В.О. Дятлов // Україна і Росія в панорамі століть. – Чернівці, 1998. – С.230.

Sergiy Lyman

HISTORY OF DOMESTIC TOURISM AND MEDIEVAL STUDIES: GERMANY AND AUSTRIA 1858-1860 BY THE EYES OF ASSOCIATE PROFESSOR M.N. PETROV FROM THE KHARKIV UNIVERSITY

Author of the article considers the study tour of associate professor M. N. Petrova from Kharkiv University to Germany and Austria in

the context of the history of tourism and medieval studies. He emphasizes that this trip (1858-1860) was carried out on the start of national scientific tourism. It promoted the establishment of historiosophical views of M.N. Petrov, and his report formed the basis of the first in the Russian Empire doctoral thesis with the analysis of Western, particularly German historiography.

Key words: *M. Petrov, tourism, medieval studies, Germany, Austria, history, historiography, the Middle Ages.*

Сергей Лиман

**ИЗ ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ТУРИЗМА И МЕДИЕВИСТИКИ:
ГЕРМАНИЯ И АВСТРИЯ 1858-1860 гг. ГЛАЗАМИ АДЬЮНКТА
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА М.Н. ПЕТРОВА**

Рассматривается научная командировка адъюнкта Харьковского университета М.Н. Петрова в Германию и Австрию в контексте истории туризма и медиевистики. Подчеркивается, что эта командировка (1858-1860 гг.) была осуществлена на этапе зарождения отечественного научного туризма. Она способствовала становлению историософских взглядов М.Н. Петрова, а отчет о ней лёг в основу первой в Российской империи докторской диссертации, посвящённой анализу западноевропейской, в том числе немецкой историографии.

Ключевые слова: *М.Н. Петров, туризм, медиевистика, Германия, Австрия, история, историография, Средние века.*

Отримано: 9.09.2014.

УДК 398(477)

Василь Балушок
(Львів)

**З ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОНІМІЇ
(ЯК РУСИНИ СТАЛИ УКРАЇНЦЯМИ)**

У статті простежується, як український народ змінив самоназву з «русь» / «русин», «русини» на «українці».

Ключові слова: *самоназва (ендоетнонім), русини, українці, етнічна самосвідомість (ідентичність), Україна.*

Вживання загальноприйнятої самоназви (ендоетноніма), яка є найчіткішим індикатором етнічної самосвідомості, свідчить про ті чи інші явища в етнічному житті спільноти. Історія української етнічності теж є вельми цікавою, й повчальною в цьому плані. Причому сталося так, що факти з історії української етнічності часто невідомі не лише широкому загалові, а й науковцям. У результаті, у пресі, в інших публікаціях, а також у суспільному житті з'являються дуже солідні «ляпи», пов'язані з етнонаціональними реаліями України. Так, часто можна почути, як журналісти і політики перекладають російський прикметник «русский» українським «руський» (наприклад, «Руський блок», «Руський марш» у Москві тощо), що просто неприпустимо. Адже означення